

О‘ZBEKISTONDA TABIBLIKNING RIVOJLANISH TARIXI

Choriyev Nuriddin Xushboqovich

Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali

“Ijtimoiy-gumanitar fanlar” kafedrası oqituvchisi

E-mail:nuriddin.choriyev@gmail.com**Risolat Izzatova**

Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali

Pediatriya fakulteti 1-kurs talabasi

E-mail:risolatizzatova4@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekistonda yashagan tabiblarning tibbiy tadqiqot yo‘li, shuningdek uning tibbiyotga bag‘ishlangan asarlarida bayon qilingan ayol tanasining fiziologiyasi va patologiyasi, bolalar kasalliklari hamda dorishunoslik kabi masalalar, uning O‘zbekistonda tibbiyotning rivojlanishiga qo‘shgan hissasi keng yoritilgan.

Kalit so‘zlar: akusherlik, tibbiyot, iste’dod, pediatriya, reproduktiv, dorivor o‘simliklar.

Sharq mutafakkiri, hamyurtimiz tabobat ilmining sultoni Abu Ali ibn Sino 980-yilda Buxoro shahri yaqinidagi Afshona qishlog‘ida tavallud topgan. U 5 yoshida Buxorodagi madrasaga (otasi Abdulloh ibn Hasan shu yillari Buxoro shahriga ko‘chib kelgan) o‘qishga boradi. Ibn Sino tug‘ma iste’dod egasi va o‘ta mehnatsevar edi. Shu sababli barcha fanlarni tez va oson o‘zlashtirib oldi. “Tib ilmi”, – deb yozadi Ibn Sino o‘z tarjimai holida: qiyin ilmlardan emas, shu sababli qisqa muddat ichida bu fanda juda ilgarilab ketdim, endi hatto bilimdon tabiblar ham kelib huzurimda tib ilmidan dars oladigan bo‘ldilar. Bemorlarni ham ko‘rib turadigan bo‘ldim va shu yo‘sinda orttirgan tajribalarim natijasida muolaja eshiklari menga shu qadar keng ochilib ketdiki, uni ta’riflab berish qiyin”. Abu Ali ibn Sino tib ilmi sohasida juda katta

yutuqlarga erishdi, uning bu muvaffaqiyatlari tez orada butun Buxoro, Xorazm davlatlariga keng tarqaldi. U dastlab Buxoro amiri huzurida keyinchalik Xorazimshoh huzurida “Ma’mun” akademiyasida, umrining keyingi yillarida Eronda – Jurjon, Ray shaharlarida yashab ijod etadi va Hamadon shahrida 1037-yilda 57 yoshida vafot etadi. Ibn Sino 450 dan ortiq asar yozib qoldirgan bo‘lib, ulardan 242 tasi bizgacha yetib kelgan. Shundan 43 tasi tibbiyotga oid asarlar. Uning “Tib qonunlari” kitobi shoh asardir. Tib qonunlari 5 ta kitobni o‘z ichiga oladi. Uchinchi kitobda inson tanasining boshidan tovonigacha bo‘lgan a‘zolarida yuz beradigan “xususiy” yoki “mahalliy” kasalliklar haqida ma’lumot beradi. Shu jumladan, asarning 89-beti xotin-qizlar kasalliklariga bag‘ishlangan. Abu Ali ibn Sino ayollar jinsiy a‘zolari kasalliklarini mukammal ta’riflab yozgan.

Oiladagi bepushtlikning sabablari xususida to‘xtalib, farzand ko‘rmaslik ayollar bilan teng barobar erkaklar reproduktiv a‘zolari kasalliklari oqibati ekanligi, ginekologiya amaliyotda ko‘p uchraydigan hayz ko‘rish sikli buzilishining bir turi bo‘lgan disfunktsional qon ketishlar haqida batafsil ma’lumotlar keltirgan. Abu Ali ibn Sino o‘z tajribasida kraneotomiya operatsiyasini qo‘llagan va uning 3 ta momentini (bosh suyagini teshish, miyani qirib olib tashlash, boshga qisqich qo‘yib bolani tug‘dirib olish) to‘liq yozib qoldirgan. Ibn Sino yog‘ochdan yasalgan akusherlik qisqichlarini homilani tug‘dirish uchun qo‘llagan. Abu Ali ibn Sinoning keng qamrovli qomusiy olim ekanligi haqida ma’lumotlarni uning “Tib qonunlari”, “Urjuza”, “Yurak dorilari”, “Tomir urishi haqida risola”, “Qon olinadigan tomirlar haqida”, “Safarda bo‘ladiganlarning ta’biri haqida risola”, “Shahvoniy quvvat haqida risola”, “Sachratqi haqida risola” va “Tarjimayi holi” ni o‘qib bilib olish mumkin.

O‘zbekiston tibbiyoti boy tarixga ega. Uning kelib chiqishi qadimgi davrlarga borib taqaladi. Arxeologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, tibbiyot O‘zbekiston hududida insoniyat jamiyati paydo bo‘lgan davrda paydo bo‘lgan. Dastlabki ibtidoiy davolash usullarini ilk tosh davrida yashagan odamsimon mavjudotlar ishlab chiqqanligi aniqlangan. O‘shanda O‘zbekistonning bo‘lajak tibbiyotining ibtidolari qo‘yildi. Tarixda Ashtarxoniylar davri alohida bir jihati bilan

ajralib turmaydi, bu sulolaning hukmdorlari ko‘pincha o‘z vassallariga qaram bo‘lib qolishgan. Bu davrga kelib butun mamlakat bo‘ylab yana fuqarolik nizolari boshlandi, bu oddiy fuqarolarning hayotini yaxshilashga yordam bermadi. Astasekin Movarounnaxr mayda xonlik va amirliklarga bo‘linib bordi. XVII asr boshlariga kelib Buxoro ilm-fan markazidan ilohiyot markaziga aylandi. Din hayotning barcha jabhalariga –davlat siyosatidan tortib tibbiyot va sud-huquq tizimigacha kirib keldi. Madrasada dunyoviy ilmlar ilohiyot bilan almashtirildi. XVIII asr boshlariga kelib Ashtarxoniylar sulolasi tanazzulga yuz tutdi. 1753-yilda o‘zbek sulolasining vakili Mang‘it Muhammad Rahim Buxoro hukmdori bo‘lib, amir unvonini oladi. Buxoro davlatining poytaxtiasta-sekin ilm-fan markazidan musulmon dinining markaziga aylandi. Ruhoniylar davlat hayotining barcha sohalariga kirib bordilar. Ular tibbiyotni o‘qitishni to‘xtatdilar. Madrasada dunyoviy ilmlar asta-sekin ilohiyot bilan siqib chiqarildi. Kasalxonalar yo‘q bo‘lib ketdi. Tibbiyotga oid asarlar yaratilmadi. XVIII asrga kelib, alohida xonlar iqtisodiy va ijtimoiy islohotlarni amalga oshirishga harakat qila boshladilar. Kanallar, karvonsaroylar qurildi, mahalliy hunarmandlar xalqaro bozorlarga chiqishda imtiyoz va yordam oldi. Ammo shu bilan birga, ilm-fan deyarli rivojlanmadi va ba’zi tarixchilar hatto ilg‘or aholining bir qismi ruhoniylar va hukmdorlar tomonidan hujumga uchraganligini ta’kidlaydilar. “O‘zbekistonda tibbiyot tarixi” kitobida so‘nggi o‘zbek xonlari davri quyidagicha ta’riflanadi: “Madrasada Qur’on va shariat qonunlarini (musulmon huquqshunosligi) o‘rganishga ko‘proq e’tibor berilganligini aytish kerak. Dunyoviy fanlardan arifmetika,elementar geometriya va arab grammatikasidan dars

Faqatgina alohida mudarrislar (o‘qituvchilar) qiziqqan o‘quvchilarning boshqa fanlarni o‘z-o‘zidan o‘zlashtirishlariga ko‘maklashdilar, talabalarni astronomiya, falsafa, matematika, geografiya, tarix va tibbiyot asoslari bilan tanishtirdilar. Ushbu maqolaga onlayn kiring O‘zbekiston tibbiyoti o‘sha davrda xalq tabiblari tomonidan qo‘llab-quvvatlangan. Shifokorlar haqiqatan ham kasalliklarning sabablarini tushunishmasdan, empirik tajribaga asoslanishgan. Nazariy bilimga ega

bo'lmagan ularning ba'zilar kasallikning rivojlanish belgilari bilan unchalik qiziqmagan va kasallikning o'zini emas, balki faqat oqibatlarini davolashga harakat qilganlar. Shunga qaramay, hatto xalq tabiblari ham maxsus ixtisoslikka ega edilar: ular orasida doylar, qon topshiruvchilar, jarrohlr (ko'pincha sartaroshlar bo'lgan) va massajchilar bor edi. Ammo har qanday diniy jamiyatda bo'lgani kabi, sehrgarlar, tabiblar va folbinlar ham aholi orasida katta shuhrat qozongan. Tibbiy madaniyatning pasayishi xurofotning kuchayishiga olib keldi. Ko'zmunchoqlar, tumorlar, muqaddas yodgorliklarni ziyorat qilish -oddiy odamlar tibbiyotga hech qanday aloqasi bo'lmagan mavzularda yordam izlashgan. VIII asrning o'rtalariga kelib hozirgi O'zbekiston hududi hamda qo'shni Turkmaniston, Qirg'iziston va Tojikiston yerlarining salmoqli qismi Qo'qon, Xiva xonliklari va Buxoro amirligi o'rtasida bo'lingan. Bu uch xonlikdagi aholining asosiy qismini o'zbeklar tashkil etgan. Xonliklar kuchli uyushmalar emas edi. Ularning o'ziga xos vassallari ko'pincha mustaqillikka intilish ko'rsatdilar, bu esa markaziy hukumat bilan cheksiz tortishuvlarga sabab bo'lgan. Qolaversa, xonlarning o'zlari ham bir-birlari bilan doimo adovatda bo'lgan, buning natijasida tez-tez urushlar bo'lib turgan. Xalq bundan doimiy aziyat chekib, odamlarning turmush darajasining pasayib ketishiga, bu esa turli kasalliklarning tarqalishiga olib kelgan. Ma'lum bo'lgan hujjatlarda ushbu davlatlar hududida shifoxonalar, ambulatoriyalar va dorixonalar mavjudligi to'g'risidagi ma'lumotlar mavjud emas. 18-19-asrlarda O'zbekistonda yashagan toliblar harakati va tibbiyotning rivojlanish darajasi haqida juda kam ma'lumotlar mavjud. Ko'pincha har bir shaharda atigi 3-4 ta tabib bo'lgan. XVIII–XIX-asrlarda O'zbekistonda yashagan tabiblar faoliyati va tibbiyotning rivojlanish darajasi haqida bizda ma'lumotlar u darajada ko'p emas. O'sha davr tabiblaridan biz Junaydullo Xoziq, Jafar Xoja Hazoraspiy, Mahmud Yaypaniy, Tursunxo,ja Hakim, Abdulla Xo'ja, Baldag'lik Hakim, Hakimcha tabib, Abdulvahob Ibodiy, Ahmad Xoja Tabib, Qodir Tabib, Ataullo Tabib, Xoja Tabib kabilar haqida ma'lumotga egamiz. O'sha davrning so'nggi ma'lum tabiblaridan biri Solih ibn Muhammad Qandahoriydir. Buxoroda vrachlik amaliyoti bilan shug'ullangan, bolalar

kasalliklariga ixtisoslashgan, pediatriya mavzusida asarlar yozgan. U asli Hirotlik bo'lib, amir Shohmurod Ma'sumiy (1785-1800) davrida Buxoroda yashab, tabiblik bilan shug'ullangan. Ko'rinishidan Solih ibn Muhammad bolalar kasalliklariga ixtisoslashgan, chunki uning asarlari asosan pediatriyaga bag'ishlangan. Solih ibn Muhammad Qandahoriyning asosiy asari "Tuhfat ash-shoista" ("Muvofiq tuhfa") deb nomlanib, asar bolalar kasalliklariga bag'ishlangan. Mazkur asar kirish qismi va ikkita bo'limdan iborat. Bu asarning qo'lyozmasi O'zbekiston Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti fondlarida saqlanadi. Solih

ibn Muhammad Qandahoriy o'z kitobida eng avvalo bola tanasining xususiyatlariga to'xtalib, bola organizmiga tashqi tabiiy omillar (sovuqlik, issiqlik) oson ta'sir qilishi, shuning uchun ham bolalar ko,,pincha shamollashdan aziyat chekishini yozadi. Muallif bolalar kasalliklarining taqdimotiga murojaat qilib, ularni erta bolalik davrida (tug'ilgandan olti yoshgacha) va 6 yoshdan boshlab balog'at yoshiga qadar yuzaga keladigan kasalliklarga ajratadi. Muallifning ta'kidlashicha, bolaning tanasida turli yoshdagi kasalliklar turlicha davom etadi. Ko'rib turganingizdek, Solih ibn Muhammad Qandahoriy bolalar tanasi nafaqat kichikligi, balki anatomik va fiziologik xususiyatlari bilan ham ajralib turishini aniq tasavvur qilgan. Solih ibn Muhammad Qandahoriyning ikkinchi asari "Tuhfat alma'sumin" ("Gunohsizlarga tuhfa") deb nomlanadi. Ushbu asarning qo'lyozmasi ham Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti fondlarida saqlanadi. Asar kirish qismi, ikkita bo'lim va xulosadan iborat. Ushbu kitob mavzuni yanada kengroq qamrab oladi. Bolalik kasalliklaridan tashqari, ayol tanasining fiziologiyasi va patologiyasi masalalariga ham to'xtalib o'tadi. Solih ibn Muhammad Qandahoriy kitobining boshida (kirish qismida) suv, havo, turar joyning salomatlik uchun ahamiyati haqida to,,xtalib o,,tadi, ya'ni gigiyena masalalari bilan shug,,ullanadi. Keyin birinchi bo'limda homiladorlikning fiziologiyasi va patologiyasiga to'xtaladi. Bu homilador va emizikli onalar uchun qanday sharoitlar yaratilishi kerakligini ko'rsatadi. Ikkinchi bo'limda bolalar kasalliklari va ularni davolash bayon etilgan. Xulosa qilib aytganda, muallif bolalarni zaharli hasharotlar chaqishidan himoya

qilish bo'yicha tavsiyalar beradi. Solih ibn Muhammad Qandahoriy bu asarni yozish sababi haqida gapirar ekan, bu kitobni yozishga unga ma'lum bo'lgan tibbiy asarlarda yo bolalar kasalliklariga umuman o'rin berilmagani yoki ularning tasodifiy va beparvo tilga olingani sabab bo'lganini yozadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- [1].Илхомжонова Д.Х. История развития медицины в Узбекистане. Ташкент, 2018. –52 с.4. Здоровье населения и здравоохранение в Республике Узбекистан // Статистические сборники -Тошкент. 1993; 2013 гг. 257 с.5.
- [2].Махмудова Н.М. “История развития внутренних медицины в Узбекистане” из-во “Фан” Тошкент, 1969 г.
- [3]. [O'zME](#). Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
- [4].Gurbanovich T. B. Professional education training of teachers of Information Technology / / Mirsanov um, Jumaqulov K. Sh. - S. 83.
<https://slib.uz/uz/article/view?id=23850>
- [5].TURDIMURODOV, B. (2023). SUPPORT IMPROVING THE CREATIVE ABILITIES OF TEACHERS OF PROFESSIONAL EDUCATION AS A PSYCHOLOGOUS-PEDAGOGICAL PHENOMENON. TSIFROVIZASIYA SOVREMENNOGO OBRAZOVANIYA: PROBLEMA I RESHENIE, 1(1), 103-107. IZVLECHENO HORSE <https://inlibrary.uz/index.php/digitalization-modern-education/article/view/24689>